

811.161.1'367:811.163.41'367

811.161.1'01'366.545

81'255

<https://doi.org/10.18485/sj.2021.26.1.18>**ВИШЊА Б. ВИШЊЕВАЦ***Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале

Оригинални научни рад

Примљен: 10. 11. 2020.

Прихваћен: 12. 1. 2021.

СИНТАКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА АПСОЛУТНОГ
ДАТИВА У *ПОВЕСТИ О МИНУЛИМ ВРЕМЕНИМА*
И ЊЕГОВИ ПРЕВОДИ НА САВРЕМЕНИ СРПСКИ
И РУСКИ ЈЕЗИК**

У овом раду разматра се синтаксичка конструкција апсолутног датива који има форму синтагме, а врши функцију реченице. Као основни извор за анализу послужиће нам *Повест о минулим временима* према *Лаврентијевском летопису* из 1377. године и њени преводи на савремени српски и руски језик. Конструкција апсолутног датива гради се од именских речи и радних и трпних партиципа који имају различита временска значења. Анализа показује да се овом синтаксичком јединицом у *Повести о минулим временима* најчешће исказује нерашчлањено узрочно-временско значење, али да је у неким примерима контекст одредио једно од двају значења. Осим узрочно-временско семантике апсолутни датив у анализираном споменику могао је имати и значења допусне, узрочно-последичне, поредбене, али и независне реченице. Упоредно-историјски метод примењује се у анализи изворних конструкција, а методом преводне семантизације разматрају се временска значења радних и трпних партиципа који улазе у састав апсолутног датива будући да је савремени српски језик у односу на руски прецизнији у погледу временских значења. Циљ овог рада јесте да се укаже на могућности које нам савремени српски језик пружа приликом превођења конструкције

* visnja.visnjevac@ff.ues.rs.ba

** Рад је изложен на научном скупу *Наука и стварност*, одржаном 19. маја 2018. године на Филозофском факултету Пале Универзитета у Источном Сарајеву.

апсолутног датива, са посебним освртом на различита временска значења која су имали староруски радни и трпни партиципи.

Кључне речи: апсолутни датив, радни партицип, трпни партицип, глаголска времена, староруски језик, српски језик, руски језик.

0.1. У овом истраживању конструкцију апсолутног датива (даље АД) разматрали смо на материјалу *Повести о минулим временима* (даље ПМВ) према *Лаврентијевском летопису* (даље ЛЛ) из 1377. године и њених превода на српски језик Н. Косовића и В. Минића¹ и на руски језик Д. С. Лихачова и О. В. Творогова. Разлике између ЛЛ и каснијих преписа, *Тројичиног* (даље Т) из XIV–XV века, *Радзивиловог* (даље Р) с краја XV века и *Рукописа Московске Духовне Академије* (даље А) из XV века, узимају се у обзир уколико су значајне за разматрано питање. Истраживање се проширује и лексикографском интерпретацијом у речницима староруског, савременог српског и руског језика будући да категорија глаголског вида у периоду староруског језика још увек није достигла крајњу морфологизацију (в. Вишњевац 2017б).

0.2. У нашим претходним истраживањима разматрали смо конструкцију АД у староруском језику, посебно указујући на имперфекатско значење радног партиципа садашњег времена као компоненте АД (в. Вишњевац 2017а), али је предмет нашег истраживања била и конкурентност АД и зависних реченица са узрочним и временским значењем (в. Вишњевац 2018).

0.3. Радни партицип садашњег времена (даље РПСВ) и трпни партицип садашњег времена (даље ТПСВ) у староруском језику, поред презентског значења, могли су имати и значење имперфекта (в. Вишњевац 2016). Радни партицип прошлог времена (даље РППВ) као и трпни партицип прошлог времена (даље ТППВ) у староруском језику могли су имати значења аориста и перфекта. Током историјског развоја руског језика дошло је до упрошћавања система прошлих времена и до издвајања једног облика, по пореклу партиципа на -л, којим су се исказивале све прошле радње (Иванов 1990: 327–337; Борковски/Кузњецов 2006: 277–285), због чега нам савремени руски језик неће указати на разлике у глаголским временима, те ћемо у преводима ПМВ на руски језик размотрити само категорију глаголског вида и врсте реченица које кондензује АД.

0.4. Будући да српски језик чува сложени систем прошлих времена, ово истраживање указаће на могућности које нам он пружа приликом превођења староруске конструкције АД, а самим тим истаћи ће и важност упоредног проучавања староруског и савременог српског језика.

¹ В. Минић ПМВ није превео у целини.

1. КОНСТРУКЦИЈА АД У ПМВ

1.1. Конструкција АД, с формалне тачке гледишта, представља синтагму, али синтагму која врши функцију реченице, најчешће зависне (о теоријама у вези са пореклом АД в. Грковић Мејџор 1993: 192–193; 2008: 77–78). Г. А. Хабургајев (1974: 413–414) објашњава да је конструкција АД у старословенском језику имала адвербијално значење (времена, узрока, услова и сл), при чему је то најчешће нерашчлањена узрочно-временска семантика, али да је у неким примерима контекст јасно указивао на једно од двају значења. АД се на савремени руски језик најчешће преводи зависном реченицом, а наши примери показују да је тако и када је реч о преводима АД на српски језик.

Конструкција АД у српскословенском језику кондензовала је различита значења – временско, узрочно, погодбено, допусно, последично, поредбено, условно, начинско али је АД био и у адноминалној функцији, као и у функцији независне реченице (Грковић Мејџор 2007: 292–300; Цолић 2015: 23–46).

Ч. Стојменовић (2000: 298; 2001: 82) наводи да класичан модел АД подразумева партицип у препозицији у односу на именску реч, а по правилу су у старословенском језику субјекти АД и управне реченице различити, с тим што АД долази испред главне реченице. Ј. Грковић Мејџор (2007: 292) наводи да АД „спада у регистар типичних књишких синтаксичких средстава”. Анализирајући АД у оквиру различитих стилова српскословенског језика, М. Курешевић (2007: 444) објашњава да је ова конструкција „језичко средство карактеристично за наративне текстове било сакралног или профаног, преводног или оригиналног карактера”. О честој употреби АД у летописима у Историјској граматици руског језика се наводи: „Особенностью рассматриваемого падежа (дательного – В. В.) является максимальное количество случаев употребления соответствующих форм в текстах летописей. Данное обстоятельство обусловлено тем, что, повествуя о разных объединенных во времени или следующих друг за другом событиях, нередко находящихся между собой в причинно-следственной связи, летописцы постоянно пользуются оборотом «дательный самостоятельный» [...]” (Историческая грамматика русского языка 1982: 355).

1.2. Наша анализа показује да се у саставу АД најчешће јављају радни партиципи, док се трпни партиципи срећу у мањем броју примера. РППВ, као и РПСВ, у функцији анализирани конструкције у староруском језику показује извесна одступања од правила – осим у препозицији забележени су и примери у којима је АД постпонован у односу на управну реченицу. И сам партицип је препонован или постпонован, често у дистантној употреби, а субјекти АД и главне реченице се у једним примерима разликују, док су у другима идентични (уп. Грковић Мејџор 2007: 302–303), што ће се видети у примерима у даљем тексту.

Забележени су и примери са више конструкција АД, у којима могу бити само РППВ или је овај облик у комбинацији са РПСВ са имперфекатским значењем, а посведочени су и примери са ТППВ. У јединици је у форми неодређеног вида, док се у множини јавља како у одређеном, што је чешће, тако и у неодређеном виду. С друге стране, двојина је најчешће у форми неодређеног вида, док се одређени вид ређе среће.

Именске речи у саставу АД чине властите и заједничке именице, а могу бити и у склопу синтагме. Поред тога срећу се и заменице, у највећем броју примера су личне, затим показне, а у једном примеру забележена је и присвојна заменица. Осим именица и заменица именску реч може представљати број *оба*, као и придев *други*, али она може бити и изостављена, уколико се субјекат понавља или се пак конструише на основу контекста.

У управној реченици предикат је у највећем броју примера у форми аориста свршеног вида (уп. Цолић 2015: 23; 28), при чему у неким примерима контекст одређује одговарајућу видску вредност. Поред тога, у предикату могу бити и друге форме прошлих времена – имперфекат и перфекат, као и презент, али и ТППВ у саставу предиката. С друге стране, забележили смо и примере у којима је у предикату главне реченице уместо личног глаголског облика употребљен још један партицип. У оквиру конструкције АД, односно у предикату реченице коју он кондензује, могу бити глаголи са недиференцираном категоријом вида, а којима је контекст одредио видско значење (в. примере бр. 2, 4, 7, 12, 17).

У односу на АД са РПСВ са имперфекатским значењем далеко су ређи примери за неправилну форму РППВ, тј. за употребу облика не -е и -н уместо датива. О томе се у Историјској граматици руског језика наводи: „Можно думать, что случаи несогласованного употребления причастий на -е при сущ. в формах косвенных падежей принадлежат к числу фактов, непосредственно отражающих тенденцию превращения кратких действ. причастий в неизменяемые единицы. [...] Несогласованное употребление образований типа *слава* (истакнуто – у ИГРЈ) и типа *давъ* может иметь только одно объяснение: формы И. п., переживающие процесс превращения в застывшие, неизменяемые языковые единицы, вторгаются и в зону косвенных падежей. По всей вероятности, так же объясняется употребление при именах в косвенных падежах причастий с флексиями -е и -и” (Историческая грамматика русского языка 1982: 358; 362). Такви примери чешће се срећу у каснијим преписима – Р и А.

2. КОНСТРУКЦИЈА АД — ЗНАЧЕЊЕ АОРИСТА

2.1. АД са РППВ може имати узрочно-временско значење или одвојена значења узрока и времена, а посведочени су и примери у којима он кондензује допусну и узрочно-последичну реченицу.

(1) Најпре ћемо размотрити примере у којима АД има нерашчлањено узрочно-временско значење.

(1) *сѡнѣма же ставшнма оѡколо Всеволожа· н възста копьѣмъ граѡ· н зажѡста оѡгнѣ· н вѡгоша людѣе оѡгна·* (ПВЛ, 267)

(1a) [...] и копљем заузеше град, и запалише га огњем, и бјежаху људи од огња. (ПМЉ, 152–153)

(1б) *Стали они около Всеволожа, и взяли город приступом, и запалили его огнем, и побежали люди от огня* (ПВЛ ДЛ, 252).

(1б₂) [...] и взяли город приступом, и запалили его огнем, выбежали люди, спасаясь от огня. (ПВЛ ОТ)

Партицип је у форми двојине одређеног вида, постпонован у односу на показну заменицу, од које га раздваја граматичка реч (речца *же*). АД је испред управне реченице, у којој је у предикату аорист свршеног вида, а субјекти се поклапају. Д. С. Лихачов није употребио зависну реченицу, док је О. В. Творогов, као и српски преводилац, изоставио превод наведеног фрагмента. Овај пример могли бисмо превести реченицом са нерашчлањеном семантиком: *А пошто они стадоше.*

(2) АД са РППВ у свом саставу могао је имати и чисто узрочно значење, које је одредио контекст.

(2) *н науста гнѣвъ нмѣтн на сѡлга· ѡко не шедшю ѡему с пнма на поганьна·* (ПВЛ, 228)

(2a) И почеше гњев гајити на Ољга, *зато што не пође* са њима на пагане. (ПМЉ, 139)

(2б) И стали гнев держать/гневаться на Олега, *что не пошел* с ними на поганых. (ПВЛ ДЛ, 234; ПВЛ ОТ)

АД је иза главне реченице која има сложени предикат, а субјекти су различити, при чему је субјекат управне реченице изостављен будући да је претходно наведен. РППВ је у форми неодређеног вида мушког рода јединице и препонован је у односу на личну заменицу. Узрочно значење појачано је везником *јак* (уп. Грковић Мејдор 1997: 32; 2007: 295), а узрочне реченице видимо и у преводима на савремене језике, с тим што је у српском језику предикат у аористу. Староруски глагол *ити* овде има значење свршеног вида.

(3) Посведочени су и примери за АД са РППВ који имају чисто временско значење, на пример:

(3) *н бѡвшн пощн бѡ тма молоньн н громъ· н дождь·* (ПВЛ, 148)

(3a) И *наступи ноћ*, и би тама, муња, гром и киша. (ПМЉ, 92)

(3б) И *наступила ноћ*, была тьма, молния, гром и дождь. (ПВЛ ДЛ, 202; ПВЛ ОТ)

У овом примеру партицип је препонован у односу на именицу и у форми је женског рода једине неодређеног вида. Конструкција АД је испред управне реченице са аористом глагола *БЫТИ* у предикату. У препису Р наводи се неправилна форма РППВ, односно облик за мушки род *БЫВШЮ*. Српски преводилац употребио је аорист, али не у оквиру временске реченице, коју у овом примеру кондензује АД, па би превод наведеног примера могао гласити: *А када наступи ноћ*. Временска реченица није употребљена ни у руским преводима.

(4) У следећем примеру конструкцију АД можемо тумачити као допусну реченицу.

(4) *Слѡговн ѡвѣщавшюся нти к брату своему Дѣвн Смоланьску· н прти з братѡ свон Кыеву· н ѡбрѡдѣ положити· н не всхотѣ сего Слѡгѣ створити· но пришедѣ Смоланску н поѣ вон понде к Мурому·* (ПВЛ, 236)

(4а) *Олеѣ обеѡа да ће ићи Смоленску к брату својему Давиду, и да ће доћи са братом својим Кијеву, и да ће договор да закључи, и не хтје ово Олеѣ да учини, већ, дошавши Смоленску и узевши војнике, пође к Мурому; [...]* (ПМЈ, 144)

(4б) *Олеѣ обеѡал пойти к брату своему Давыду в Смоленск, и прийти с братом своим в Киев, и договор заключить, но не хотел/захотел того Олег сделать, а, придя в Смоленск и взяв воинов, пошел к Мурому, [...]* (ПВЛ ДЛ, 246; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру партицип је постпонован, а цела конструкција АД је испред главне реченице. Субјекти АД и управне реченице, у којој је предикат у форми аориста свршеног вида, идентични су. Глагол *овѣщати* у староруском језику био је двовидског карактера, а таква својства задржао је и до савременог руског језика (СДРЯ, V, 581; СРЯ, XII, 44; Срезневский, II, 589–590; ТСРЯ², 535), док се у старословенском језику одређује само као свршени (СТСЛ, 402). У значењу свршеног вида овај глагол употребљен је и у наведеном примеру. Уколико узмемо у обзир да је АД изворно кондензовао зависну реченицу, овде бисмо могли употребити допусну реченицу (уп. Грковић Мејѡор 1997: 32–33; 2007: 297; Штрбац 2002: 14; Цолић 2015: 36): *Иако (мада, премда) Олеѣ обеѡа*.

(5) У ПМВ конструкција АД са РППВ може имати и значење узрочно-последичне реченице с везником *на зато*.

(5) *ратнвшемаса полкома· побѣдн Гѡрополкѣ Слѡга· повѣшю же Слѡгу с вон с вон (!) свонми· вѣ градѣ рекомын Вручнн·* (ПВЛ, 74)

(5а) *И у бици побиједи Ярополк Олеѣа. И побѣже Олеѣ с војницима својим у град, зван Овруч, [...]* (ПМЈ, 46)

(5б) *И в начавшейся битве победил Ярополк Олеѣа. Олеѣ же со своими воинами побѣжал в город, называемый Овруч, [...]* (ПВЛ ДЛ, 172; ПВЛ ОТ)

РППВ је у препозицији, у форми мушког рода једине неодређеног вида и дистантно је употребљен. Будући да у овом примеру конструкција АД има значење узрочно-последичне реченице (уп. Грковић Мејѡор 2007: 297;

²Исти речник наводи да се као свршени јавља и глагол *пообещать* (ТСРЯ, 535).

Цолић 2015: 38–39), превод наведеног фрагмента могао би гласити: *на зато побеге Ољег*.

2.2. У саставу конструкције АД у ПМВ ређе се среће ТППВ, далеко је већи број примера с радним партиципима. У анализираним примерима ТППВ је препонован и постопонован, у форми неодређеног вида. Најчешће га од именице или заменице одваја речца *же*. АД је испред управне реченице, у којој је у предикату аорист, а субјекти АД и главне реченице су различити.

(1) ТППВ у функцији АД кондензује зависну реченицу с нерашчлањеном узрочно-временском семантиком.

(6) *СОВЪКУПЛЕНЪ ЖЕ БРАТЬЯ*. рѣ нмѣ Δ||нтоннн се Бѣ васъ братья совѣкутн. н ѿ блѣгнѣа есте Стыа Горы. (ПВЛ, 157)

(6а) *Братији пак сакупљеној рече Антониј:* „Бог вас, ево, братијо, сакупи, и по благослову Свете Горе сте овдје, – [...]” (ПМЉ, 97)

(6б) *Когда собралась братия*, сказал им Антоний: «Это Бог вас, братия, собрал, и вы здесь по благословиению Святой Горы, [...]» (ПВЛ ДЛ, 206; ПВЛ ОТ)

ТППВ је препонован, дистантно употребљен, у форми неодређеног вида једине женског рода, чиме је извршена формалнограматичка конгруенција са збирном именицом *братѣа*. АД је испред управне реченице, у којој је у предикату аорист, овде свршеног вида, а субјекти се разликују. Српски преводилац АД није превео зависном реченицом са одговарајућим значењем, већ је партиципски део превео трпним глаголским придевом у атрибутој функцији, а именски део конструкције АД у његовом преводу је у функцији неправог објекта. С друге стране, руски преводиоци су изабрали временску реченицу. Уколико би се наведена конструкција превела пасивном реченицом, могло би се рећи: *А пошто братија би окупљена* или рефлексивном формом: *А пошто се братија окупи* (и у смислу „кад се окупи” и у смислу „зато што се окупи”).

(7) *крѣпѣу же Володимеру*. предаша ему вѣру крѣпѣску. рекуще сице. да не прельстятъ тебе вѣдци ѿ еретнкѣ. но вѣрун сице глѣа. (ПВЛ, 111–112)

(7а) *Када су пак Владимира крстили* и научили га вјери хришћанској, рекоше му овако: „Нека те не заведе нико од јеретика, већ вјеруј, говорећи овако: [...]” (ПМЉ, 70)

(7б) *Когда же Владимира крестили* и научили его вере христианской, сказали ему так: «Пусть никакие еретики не прельстят тебя, но веруй, говоря так: [...]» (ПВЛ ДЛ, 187; ПВЛ ОТ)

АД у наведеном примеру има исте карактеристике као и у претходном, осим што је ТППВ у форми неодређеног вида мушког рода. Приликом превођења на српски и руски језик употребљена је временска реченица, али су јој преводиоци прикључили и предикат главне, а узимајући у обзир нерашчлањено значење АД, превод би могао гласити: *А пошто Владимир би крштен* – употребом пасивне реченице са трпним обликом, или реченице са рефлексивном формом: *А пошто се Владимир крсти*. Овде бисмо могли употребити и неодређеноличну реченицу: *А пошто Владимира крстише*. Староруски речници глагол *кръстнѣти* тумаче као несвршени (СДРЯ, IV, 312;

Срезневский¹², I, 1342–1343) или као двовидски (СРЈ, VIII, 42–43), какав је био и у старословенском језику (СТСЛ, 296–297). Двовидске карактеристике карактеришу овај глагол и у савременом српском и руском језику³ (ТСРЈ, 379; РМС, III, 91–92; РСАНУ, X, 669–671; РЈАЗУ, V/22, 641–643).

(2) У следећем примеру конструкција АД са ТППВ има значење временске реченице, које је одредио контекст.

(8) *манастиреви же свершену*. игуменьство держацио Варламовн. Изяславъ же поставн манастирь сѣга Дмитрниа. (ПВЛ, 159)

(8а) *А када је манастир завршен*, и када игуманство држаше Варлам, Изяслав подиже манастир Светога Димитрија, [...] (ПМЈ, 98)

(8б) *Когда укрепился/устроился* манастирь при игумене Варлааме, Изяслав поставил другой манастирь, святого Дмитрия, [...] (ПВЛ ДЛ, 207; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру видимо две конструкције за АД – једну са ТППВ, а другу са РПСВ са имперфекатским значењем. ТППВ је у форми неодређеног вида мушког рода једнине. Овај облик је у постпозицији у односу на именицу од које га одваја речца *же*. Субјекти АД и управне реченице са аористом у предикату не поклапају се. С обзиром на значење ТППВ, а то је првенствено значење аориста, АД бисмо могли превести и пасивном реченицом: *А када манастир би завршен* или рефлексивном формом: *А када се манастир заврши* или неодређеноличном реченицом: *А када манастир завршише*. У преводу на руски језик употребљена је временска реченица. Овде је могућа употреба и везника *пошто*, а везник *када* изабрали смо како бисмо истакли временско значење АД.

3. КОНСТРУКЦИЈА АД — ЗНАЧЕЊЕ ИМПЕРФЕКТА

3.1. У саставу конструкције АД у ПМВ могао је бити РПСВ са имперфекатским значењем, а читава конструкција АД кондензовала је различита значења.

(1) Конструкција АД узрочно-временско значење има у примеру:

(9) *Ловъ дѣюцин Свѣпладную*. именеѣмъ Лютъ. ишедъ³ бо не Кнева гна по звѣрн в лѣсъ. (ПВЛ, 74)

(9а) *Лов лови Свенельдич*, по имену Љут; изишавши из Кијева, гања он звијер у шуми. (ПМЈ, 46)

(9б) *Однажды Свенельдич*, именем Лют, *вышел* из Киева на охоту и гнал зверя в лесу. (ПВЛ ДЛ, 172; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру РПСВ је у препозицији у односу на именицу, али је у неправилној форми будући да датив једнине мушког рода неодређеног вида гласи *дѣюцю*. Неправилни облик *дѣюцин* наводи се и у преписима Р и

³ Уп. Грицкат 1957–1958: 88; Спасојевић 2015: 177–179.

А. Приређивачи издања указују на то да се правилна форма среће у *Инамјевском летопису*. Конструкција АД стоји испред управне реченице, у којој је у предикату аорист глагола несвршеног вида, а субјекти се поклапају. Приликом превођења на српски језик може се употребити зависна реченица са узрочно-временском семантиком: *Пошто/Када Свенељдич, по имену Љут, ловљаше (ловијаше)*. У преводу на руски језик није употребљена зависна реченица.

(2) Чисто узрочно значење АД има у примеру:

(10) Антонн же прѣде Кыѣву· н мыслаше кдѣ бы житн· н ходн по манастирѣмъ· н не възлюбн *Бѹ ни хотѣщо* (ПВЛ, 156);

(10а) А Анатолиј дође Кијеву, и мишљаше – гдје да живи; и хођаше по манастирима, и не заволи их, *јер Бог не хотијаше* (ПМЉ, 97).

(10б) Антоний же пришел в Киев и стал думать, где бы поселиться; и ходил по монастырям, и не возлюбил их, / нигде ему не нравилось, *так как Бог не хотел того*. (ПВЛ ДЛ, 206; ПВЛ ОТ)

Партицип се налази у постпозицији у односу на именицу, а цела конструкција стоји иза управне реченице, у којој је предикат у форми аориста свршеног вида. Субјекти АД и главне реченице су различити. Тачан облик одричне речце *не* а не *ни*, дају нам Р и А, а одговарајуће значење показује нам превод на српски језик.

(3) У анализираном корпусу посведочени су и примери у којима конструкција АД са РПСВ са имперфекатским значењем има чисто временско значење.

(11) *оучащо же са ему в цркви· архнерѣн [н] кннжннци исполншасѣ зависти*· (ПВЛ, 103)

(11а) *Када је учио* у цркви, архијереји и књижевници испунише се завишћу [...] (ПМЉ, 65)

(11б) *Когда же учил он в церкви, архиереи и книжники / архиереи исполнились зависти [...]* (ПВЛ ДЛ, 184; ПВЛ ОТ)

Партицип је у препозицији, у фоми мушког рода једине неодређеног вида, а од личне заменице га одваја речца *же*. Конструкција АД стоји испред главне реченице у којој је у предикату аорист глагола свршеног вида, а субјекти АД и управне реченице се разликују. Српски преводилац употребио је одговарајућу реченицу, али са формом перфекта, што исказ чини неутралнијим. Форма имперфекта свакако је могућа у преводу: *А кад он учаше*. Временску реченицу видимо и у преводу на руски језик.

(12) *Идрославнчн же трне· Нзаславъ· Стославъ· Всеволодъ· совокупнше вон доша на Всеслава· змѣ суци велнцѣ*· (ПВЛ, 166)

(12а) А Ярославича три – Изјаслав, Святослав, Всеволод, сакупише ратнике (и), пођоше на Всеслава; (а) *би зима велика*. (ПМЉ, 103)

(12б) Трое же Ярославичей: Изяслав, Святослав, Всеволод, собрав воинов, пошли на Всеслава *в сильный мороз*. (ПВЛ ДЛ, 210; ПВЛ ОТ)

РПСВ је у форми женског рода једнине неодређеног вида, а налази се између чланова синтагме који чине субјекатски део конструкције. Конструкција АД постпонована је у односу на управну реченицу, у којој је у предикату аорист двовидског глагола *ити*, овде у значењу свршеног вида (в. т. 2.1, пр. 2). Као што можемо видети, у преводу на српски језик није употребљена одговарајућа реченица, али ни глаголски облик, због чега би превод овог фрагмента могао гласити: *када бијаше велика зима*. Руски преводиоци временску семантику АД исказали су адвербијалом времена.

(4) Посведочен је и један пример за АД који има значење поредбене реченице.⁴

(13) БИША ЈЕМУ ПЕЧАЛ БОЛШЕ ПАЧЕ. НЪЖЕ СЪДАЩО ЈЕМУ В ПЕРЕЈАСЛАВН. (ПВЛ, 216)

(13а) Бијаху му (тада) туге веће него када сјеђаше у Перејаслављу. (ПМЉ, 132)

(13б) Было у него / И было у него огорчений больше, чем тогда, когда он сидел в Переяславле. (ПВЛ ДЛ, 229; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру партицип је препонован, у форми неодређеног вида једнине мушког рода, субјекти АД и управне реченице се слажу, а у главној реченици је именски предикат са аористом помоћног глагола. АД, који има значење поредбене реченице (уп. Грковић Мејдор 2007: 297–298), налази се иза управне реченице. С друге стране, иако нам структура ове конструкције указује на поредбену реченицу, временско значење се задржава („него док сеђаше”).

(5) Конструкција АД може имати и значење независне реченице (уп. Грковић Мејдор 2007: 299–300; Цолић 2015: 43–46), на пример:

(14) самому же болну сущю. и пришедшю Вышегороду разболѣса велми. Изяславу тогда сущю [в Туровѣ – В. В.] а Стославу Володимерн. Все[во]лоду же тогда сущю у оца. бѣ бо любнмѣ оцѣмъ паче всео братѣн. е же нмаше прсно 8 собе. (ПВЛ, 161–162)

(14а) Сам он тада (већ) би болестан, а када дође Вишгороду, разболе се веома. Изјаслав тада би..., а Свјатослав у Владимиру. А Всеволод би тада уз оца, јер бје вољен од оца више од све браће; њега пак имаше (Јарослав) радо увијек крај себе. (ПМЉ, 100)

(14б) Сам уже он был болен тогда и, приехав в Вышгород, сильно расхворался. Изяслав тогда был ... / Изяслав тогда княжил в Турове, а Святослав во Владимире. Всеволод же / а Всеволод же был тогда при отце, ибо любил его отец больше всех братьев и держал его всегда / и держал его при себе. (ПВЛ ДЛ, 208; ПВЛ ОТ)

У првом и трећем примеру РПСВ је у постпозицији, дистантно употребљен, док у другом примеру недостаје компонента конструкције АД будући да се ради о истом глаголу као у осталим конструкцијама. Приликом трансформације свих примера за АД добијамо предлошко-падежну везу у конструкцији са копулом у функцији предиката. Српски преводилац употребио је аорист помоћног глагола уместо имперфекта *беше/бијаше*, при чему у првом примеру у ЈЛЛ недостаје предлошко-падежна веза. У напомени се наводи да

⁴ Поредбено значење АД није својствено канонским текстовима (Грковић Мејдор 2007: 298; Штрбац 2002: 9).

у анализираним преписима не стоји о ком граду је реч, док у *Воскресенском летописном зборнику* стоји *Новѣгородѣ*, а у *Ипатијевском летопису* в *Туровѣ князѣцѣю*, што видимо у преводу О. В. Творогова.

3.2. У ПМВ у саставу АД ретко се среће ТПСВ. У анализираном корпусу посведочене су конструкције АД с нерашчлањеном узрочно-временском и чисто временском семантиком.

(1) Узрочно-временско значење АД има у следећем примеру:

(15) *ВЛЕКОМУ ЖЕ ЈЕМУ* по Ручаю кѣ ѣѣпру. плаахаусл его невѣрнии людѣе. иеще бо не ваху принал стѣго крѣпнѣа. (ПВЛ, 117)

(15a.) *Када вукоше Перуна* по Ручју ка Дњепру, оплакиваху га људи-невјерници, јер још не бијаху примили светога крштења. (ПМЉ, 73)

(15a.) *Док су вукли Перуна* Потоком према Дњепру, оплакиваху га невјерни, пошто они још не примише свето крштење. (ОССРК, 18)

(15б) *Когда влекли Перуна* по Ручью к Днепру, оплакивали его неверные, так как не приняли еще они / они еще святого крещения. (ПВЛ ДЛ, 190; ПВЛ ОТ)

Партицип је у форми мушког рода једине неодређеног вида, препонован у односу на заменицу, а чланове синтагме раздваја речца *же*. У предикату управне реченице је имперфекат, чиме се указује на потпуну паралелност радњи. Српски преводиоци су употребили временску реченицу са аористом несвршеног вида, у преводу Н. Косовића, односно перфектом у предикату, у преводу В. Минића. Временску реченицу употребили су и руски преводиоци. Пошто је реч о партиципу садашњег времена, његово значење је, када се односи на прошле радње, имперфекатско. Стога бисмо трансформацијом у актив анализирану конструкцију могли превести зависном реченицом, али са нерашчлањеном узрочно-временском семантиком, са имперфектом у предикату: *пошто/када вуцијаху Перуна*.

(2) Посведочени су и примери којима је контекст одредио чисто временску семантику конструкције АД.

(16) *СМА ЖЕ ТЕПЕНОМА* и брадѣ ею поторганѣ проскѣпомѣ. рѣ нма Іѣнѣ что вѣ вѣн молвѣтъ. (ПВЛ, 177)

(16a) *Овима, док су их тукли* и браде им чупали, рече Јањ: „Шта вам богови кажу?“ (ПМЉ, 110)

(16б) *Когда их били* и выдирали расщепом бороды, спросил их Янь: «Что же вам молвят боги?» (ПВЛ ДЛ, 214; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру у конструкцији АД су два трпна партиципа – садашњег и прошлог времена. ТПСВ је постпонован у односу на показну заменицу, дистантно употребљен, у форми неодређеног вида двојине. У предикату главне реченице је аорист, а субјекти зависне, коју кондензује АД, и управне реченице разликују се. У преписима Р и А другачији је избор лексике, као и облика, пошто је употребљена форма множине мушког рода одређеног вида *снмѣ же бѣемѣмѣ*. Имајући у виду доминатно временско значење анализиране

конструкције, превод би могао гласити: *када ове туџијаху*. Српски преводилац партиципски део трансформисао је у активну временску реченицу са перфектом у предикату, а именски део је неправи објекат главне реченице. У преводима на руски језик употребљена је временска реченица.

4. КОНСТРУКЦИЈА АД — ЗНАЧЕЊЕ ПЕРФЕКТА

У анализираном корпусу далеко је већи број примера у којима РППВ има значење аориста, али су посведочени и примери у којима му можемо одредити перфекатско значење. АД са РППВ са перфекатским значењем кондензује узрочно-временско и чисто временско значење.

(1) Узрочно-временско значење конструкција АД има у примеру:

(17) *ЗЕМАН ЖЕ СОГРѢШНВШЕ КОТОРѢН ЛОБО· казнитъ Бѣ смрътю лн гладомъ· лн наведенъе· поганыхъ· лн ведромъ· лн гусѣнницею· лн нѣмн казнѣмн· аще лн покаившеса· будемъ·* (ПВЛ, 167–168)

(17а) *Кад згрѣиши било који народ*, казни га Бог смрћу, или глађу, или најездом паганих, или сушом, или гусјеницом, или другим казнама, не би ли се ми покајали, – [...] (ПМЈ, 104)

(17б) *Когда же впадает в грех какой-либо народ*, казнит Бог его смертю, или голодом, или нашествием поганых, или засухой, или гусеницей, или иными казнями, чтобы мы покались, [...] (ПВЛ ДЛ, 210; ПМЛ ОТ)

У наведеном примеру правилна форма РППВ женског рода једине у неодређеном виду *согрѣшнвшн* наводи се у преписима Р и А. Партицип је у постпозицији у односу на управну реч синтагме, тј. налази се између чланова синтагме у функцији субјекта конструкције АД. АД је испред главне реченице са презентом у предикату, а субјекти АД и управне реченице се разликују. У преводима на савремене језике у предикату временске реченице употребљен је презент, при чему је у српском језику глагол свршеног вида будући да српски језик чува како презент несвршеног тако и презент свршеног вида, за разлику од руског језика, чиме се указује на свевременско значење. Пошто је реч о нерашчлањеном значењу, истовремену узрочну и временску семантику АД могли бисмо исказати везником *пошто*, а како глагол *казнитн* није имао јасно видско обележје (Срезневский⁵, I, 1177–1178; СДРЯ, IV, 188–189; СРЯ, VII, 24–25), може бити и несвршеног вида. Тако би превод наведеног фрагмента могао гласити: *Пошто је неки народ згрѣшио, Бог га кажњава смрћу*.

(2) У наредном примеру конструкција АД има чисто временско значење.

(18) *но се Кнн кѣжаше в родѣ своємъ· [н] приходившо емуко црѣю· ѿкоже сказають· ѿко велнку чєсть приналъ [єсть] ѿ црѣѣ· при кѣторомъ приходивъ црѣн·* (ПВЛ, 10)

⁵ Аутор у другом значењу даје објашњење: казнитъ смертю, подвергать смертной казни, а глагол *казнитъ* се и у савременом руском језику тумачи као двовидски (ТСРЯ, 315–316).

(18а) [...] међутим, овај Киј кнезоваше у роду својему и *одлазаше* он цару; како говоре: велику част добио је од цара у чије је вријеме долазио. (ПМЈБ, 8)

(18а) Међутим, Киј је био кнез у своје племени, и *био је код цара*, само не знамо тачно код којег цара, али знамо да му је велике почести, причају, одао тај цар у чије је вријеме он тамо био. (ОССРК, 11)

(18б) [...] этот Киј княжил в роде своем, и *когда ходил он* к царю, то говорят / цесарю, <какому> – не знаем, но только то знаем, что, как говорят, великих почестей удостоился тогда от царя, к которому он приходил / цесаря, какого – не знаю, к которому он приходил. (ПВЛ ДЛ, 145; ПВЛ ОТ)

РППВ је у форми неодређеног вида мушког рода једнине, у препозицији у односу на заменицу уз коју стоји. АД у овом примеру има значење временске реченице, што нам показује превод на руски језик, те бисмо наведени фрагмент на српски језик могли превести: *када је долазио*.

5. КОНСТРУКЦИЈА АД — ЗНАЧЕЊЕ ПРЕЗЕНТА

У ПМВ конструкција АД са РПСВ у свом основном значењу, значењу презента, кондензује временску реченицу. У уводном делу навели смо да се овакав АД у анализираном корпусу ретко среће.

(19) и *приходѡщимъ имъ* да вѣтають оу сѣго Мамы. (ПВЛ, 48)

(19а) И *када дођу*, да живе крај цркве светог Мамона, [...] (ПМЈБ, 29)

(19б) И, *когда придут*, пусть живут у церкви святого Мамонта, [...] (ПВЛ ДЛ, 160; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру АД је у форми одређеног вида множине мушког рода, у препозицији у односу на личну заменицу. Субјекти АД и главне реченице, у којој је у предикату конструкција да + презент, којом се исказује значење императива, поклапају се. АД кондензује временску реченицу, а преводиоци су употребили глагол свршеног вида.

6. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

Анализа показује да се конструкција АД у ПМВ веома често среће. Она најчешће кондензује нерашчлањено узрочно-временско значење, али је у неким примерима контекст условио једно од двају значења. Поред тога, посведочени су и примери у којима је конструкција АД могла имати и значења допусне, узрочно-последичне, поредбене, као и независне реченице. У саставу АД првенствено учествују радни партиципи, док се трпни партиципи ређе срећу. Најзаступљенији су примери у којима РПСВ има значење имперфекта и они у којима РППВ има значење аориста, што је у духу самог староруског споменика будући да ова два облика прошлих времена доминирају у ПМВ. Далеко је мањи број примера у којима РПСВ у склопу АД има презентско значење,

као и примера у којима РППВ у оквиру АД има перфекатско значење. Када је реч о руским преводима, приликом анализе наших примера размотрили смо врсте реченица које кондензује АД, а у појединим примерима и категорију глаголског вида с обзиром на то да је процес њене морфологизације у периоду староруског језика још увек трајао. С друге стране, српски језик омогућио нам је не само анализу реченица и категорије вида већ и одговарајућих глаголских облика будући да је сачувао сложени систем прошлих времена. Могућност превођења староруских радних и трпних партиципа на савремени српски језик различитим формама прошлих времена — аористом (РППВ и ТППВ), имперфектом (РПСВ и ТПСВ) и перфектом (РППВ) представља својеврсну иновацију у анализи староруских конструкција, чиме се још једном указује на важност упоредног проучавања староруског и савременог српског језика у њиховом синхронном пресеку.

ЛИТЕРАТУРА

- Борковски/Кузњецов** ³2006: В. И. Борковский, П. С. Кузнецов, *Историческая грамматика русского языка*, Москва: КомКнига.
- Вишњевац** 2016: В. Вишњевац, Имперфекатско значење радног партиципа садашњег времена у староруском језику, *Филолог*, VII, 102–117.
- Вишњевац** 2017а: В. Вишњевац, Имперфекатско значење радног партиципа садашњег времена у староруском језику и његови преводи на савремени српски језик, *Србистика данас*, II, 64–91.
- Вишњевац** 2017б: В. Вишњевац, О неким староруским глаголима са два вида, *Српски језик*, XXII, 471–488.
- Вишњевац** 2018: В. Вишњевац, Конкурентност синтаксичких средстава за исказивање узрока и времена у Повести о минулим временима, *Српски језик*, XXIII, 677–693.
- Грицкат** 1957–1958: И. Грицкат, О неким видским особеностима српскохрватског глагола, *Јужнословенски филолог*, XXII, 65–130.
- Грковић Мејдор** 1993: Ј. Грковић Мејдор, *Језик Псалтира из штампарије Црнојевића*, Подгорица: ЦАНУ: Одбор за обиљежавање 500 година прве штампане ћирилске књиге на словенском југу.
- Грковић Мејдор** 1997: Ј. Грковић Мејдор, Партиципи у српскословенском језику, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XL/1, 21–39.

- Грковић Мејдор 2007:** Ј. Грковић Мејдор, *Списи из историјске лингвистике*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Грковић Мејдор 2008:** Ј. Грковић Мејдор, Ка реконструкцији прасловенске синтаксе, *Зборник Матице српске за славистику*, 73, 71–83.
- Иванов ³1990:** В. В. Иванов, *Историческая грамматика русского языка*, Москва: Просвещение.
- Историјска граматика руског језика 1982:** *Историческая грамматика русского языка. Морфология. Глагол* [под ред. Р. И. Аванесова, В. В. Иванова], Москва: Наука.
- Курешевих 2007:** М. Курешевих, Функционална раслојеност српскословенског језика посматрана кроз употребу апсолутног датива, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, L, 429–447.
- Спасојевић 2015:** М. Спасојевић, *Двовидски глаголи у савременом српском језику*, [докторска дисертација], Филолошки факултет, Универзитет у Београду.
- Стојменовић 2000:** Ч. Стојменовић, Употреба апсолутног датива и зависне временске реченице у Житију Стефана Дечанског, *Научни саста-нак слависта у Вукове дане*, 29/1, 297–305.
- Стојменовић 2001:** Ч. Стојменовић, Употреба двојине, апсолутног датива и инфинитива у Акатисту Светоме апостолу и првомученику Стефану, *Зборник Филозофског факултета*, 11, 79–87.
- Хабургајев 1974:** Г. А. Хабургаев, *Старославјанский язык*, Москва: Просвещение.
- Цолић 2015:** А. Цолић, Апсолутни датив у Житију краља Милутина од архиепископа Данила II, *Прилози проучавању језика*, 46, 17–56.
- Штрбац 2002:** Г. Штрбац, Апсолутни датив у Доментијановом Житију Светог Саве, *Прилози проучавању језика*, 33, 5–18.

ИЗВОРИ

- ОССРК 1994:** *Одабране странице старе руске књижевности* [избор, превод и пропратни текстови др Вук Минић], Цетиње: Обод.
- ПВЛ ²1962:** *Повесть временных лет, у: Полное собрание русских летописей. Том первый. Лаврентьевская летопись и Суздальская летопись по Академическому списку*, Москва: Издательство восточной литературы.

ПВЛ ДЛ: *Повесть временных лет*. Подготовка текста, перевод, статьи и комментарии Д. С. Лихачева. Санкт-Петербург: Наука, ²1996.

ПВЛ ОТ: *Повесть временных лет* (превод и коментари О. В. Творогов), <<http://lib.pushkinskiydom.ru/Default.aspx?tabid=4869>> 10.12.2017.

ПМЉ 2003: *Повијест минулих љета или Несторов љетопис* (превод и коментари Н. Косовић), Београд: ИКП Никола Пашић.

Речници

РЈАЗУ V 1902: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Т. V/22, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

РМС III²1990: *Речник српскохрватског књижевног језика*. Т. III, Нови Сад: Матица српска.

РСАНУ X 1978: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Т. X, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српскохрватски језик.

СДРЯ IV 1991: *Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) в десяти томах*. Т. IV, Москва: Русский язык.

СДРЯ V 2002: *Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) в десяти томах*. Т. V, Москва: Русский язык.

Срезневский I ²2003: И. И.: *Материалы для словаря древнерусского языка*. Т. I, Москва: Знак.

Срезневский II ²2003: И. И.: *Материалы для словаря древнерусского языка*. Т. II, Москва: Знак.

СРЯ VII 1980: *Словарь русского языка XI–XVII вв.* Вып. VII, Москва: Наука.

СРЯ VIII 1981: *Словарь русского языка XI–XVII вв.* Вып. VIII, Москва: Наука.

СРЯ XII 1987: *Словарь русского языка XI–XVII вв.* Вып. XII, Москва: Наука.

СТСЛ 1994: *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*, под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой, Москва: Русский язык.

ТСРЯ 2007: *Толковый словарь русского языка с включением сведений о происхождении слов*. Москва: Азбуковник.

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ДАТЕЛЬНОГО
САМОСТОЯТЕЛЬНОГО В «ПОВЕСТИ ВРЕМЕННЫХ ЛЕТ»
И ЕГО ПЕРЕВОДОВ НА СОВРЕМЕННЫЙ СЕРБСКИЙ
И РУССКИЙ ЯЗЫКИ

Резюме

В настоящей работе на материале «Повести временных лет» рассматривается конструкция дательного самостоятельного, которая, выступая словосочетанием, выполняет функцию предложения. В составе данной конструкции участвуют действительные и страдательные причастия с разными временными значениями. Именно поэтому сербский язык может служить моделью для реконструкции значения дательного самостоятельного, благодаря сохранению сложной системы прошедших времен. С другой стороны, в ходе исторического развития русского языка система глагольных времен преобразована и в дальнейшем употребляется одна форма (по происхождению причастие на -А) для выражения всех значений прошедших времен. Поэтому с точки зрения современного русского языка возможно обсудить лишь категорию глагольного вида и типы предложений при реконструкции семантики дательного самостоятельного в древнерусском тексте. Исходя из этого, анализ значений дательного самостоятельного указывает на возможности перевода с подлинника на современный сербский язык, что и является важнейшей задачей данного исследования.

Ключевые слова: дательный самостоятельный, действительное причастие, страдательное причастие, система глагольных времен, древнерусский язык, сербский язык, русский язык.

Вишня Вишневац